

Kees Meijlink

Eigen wíjs

Kritisch denken in 33 lemma's

DAMON

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding: Kritisch denken, waar praten we dan over?	9
1. Abductief redeneren	21
2. Beslissen	24
3. Betrouwbare bron	27
4. Bias, een blinde vlek	30
5. Bullshit	34
6. Cognitieve dissonantie	37
7. Deductief redeneren	39
8. Denken is experimenteren	43
9. Dialoog (en debat)	48
10. Drogredenen	53
11. Expertise	57
12. Geloven en weten	63
13. Hogere orde denken	69
14. Inductief redeneren	74
15. Intelligentie	77
16. Intuïtie	80
17. Kennis	86
18. Kritisch denken in de school	92
19. Kritische reflectie	96
20. Leven in een bubble	99
21. Mediawijsheid	103
22. Nieuwsgierigheid	106
23. Oordeel	109
24. Oorzaak en gevolg	112
25. Praktische wijsheid: ethiek	116
26. Het scheermes van Ockham	119
27. Het schema van Toulmin	122

28. Socrates	128
29. Statistiek	132
30. Twijfel	137
31. Validiteit	139
32. Vragen stellen	142
33. Wat maakt een tekst een goede tekst?	145
Bibliografie	149

Voorwoord

Er bestaat nogal wat overeenkomst tussen kritisch denken en ballet. Beide vragen vaardigheid, een goed doordachte houding en ze beogen schoonheid. Vaardigheid is een voorwaarde voor een krachtige houding. Vaardigheid en attitude zijn woorden met dezelfde betekenis. In het ballet is de attitude een klassieke pose, waar je als beginnende ballerina hard voor moet oefenen. Door veel trainen verbeter je de attitude. Een goede attitude geeft vanzelfsprekend voldoening. Het ziet er ook prachtig uit. Bij kritisch denken verloopt het proces net zo. Ook bij kritisch denken kun je een houding oefenen. Een kritische en onderzoekende houding is niet een stand van zaken, een gewoonte. Het is altijd in ontwikkeling, je kunt er aan werken en je kunt er beter in worden. Kritisch denken streeft net als ballet naar schoonheid. Het leidt tot een helder betoog, transparant en navolgbaar. En helder denken en een goed betoog geven ook voldoening. Je wordt er blij van en je kan tevreden naar je prestatie kijken.

Dit boek is bedoeld om je vaardigheid als kritisch denker te vergroten. Het bestaat uit een inleidend hoofdstuk en drieëndertig lemma's. Bij ieder lemma wordt steeds vanuit een ander perspectief gekeken naar kritisch denken. De lemma's zijn alfabetisch geordend, dus het belangrijkste staat niet per se vooraan. Je kunt het boek gebruiken zoals je wilt. Je kunt je nieuwsgierigheid volgen en met de hink-stap-sprong door het boek gaan, je kunt er met paardensprongen doorheen, je kunt het hinkelend doen of van begin tot het eind. Je kunt mijn voorstel volgen of je eigen weg zoeken. In alle gevallen hoop ik, dat je dat met net zo veel plezier doet als ik aan het schrijven heb beleefd. Ik bedank al mijn studenten voor hun deelname aan het gesprek bij de cursus kritisch denken, die ik al jaren geef. Verder bedank ik Mariël Kanne voor het zorgvuldig meelesen en Coos de Groot voor het maken van de graphics. De omslag

is gemaakt door Ida Meijlink. De (denk)fouten zijn voor mijn rekening. Reacties zijn welkom.

Inleiding: Kritisch denken, waar praten we dan over?

Ik begon dit boek te schrijven in november 2015. In Nederland was het een spannende tijd, als je de berichten in de media mocht geloven: er zijn veel vluchtelingen, teveel vinden veel mensen. Een tsunami van vluchtelingen, zeggen sommigen. We kunnen dat niet opvangen, dit zal voor ontwrichting zorgen, zo klinkt de boodschap. Martin Sommer, belangrijk opiniemaker in de Volkskrant, verzucht dat Europa te klein is en de wereld te groot om al die vluchtelingen op te nemen. Er zijn rellen, een fractievoorzitter krijgt een kogelbrief, mensen zijn bang. Zelfs de Europese Unie staat onder druk, zegt Frans Timmermans.

Victor Orban, de Hongaarse premier waarschuwde in september dat Europeanen een minderheid worden op hun eigen continent. Kortom, somberheid en veel gedoe...

Maar wat waren de feiten? Je hoorde ze eigenlijk niet in het nieuws...

Als je de situatie van november 2015 vergelijkt met de vluchtingentoestroom in het begin van de jaren negentig (voor de vergeetachtigen: dat was de tijd van de Balkanoorlogen) blijkt dat het aantal vluchtelingen in Nederland toen aanzienlijk groter was dan nu.

In 2014 waren er in Nederland 24.500 asielaanvragen. In de jaren negentig waren dat er gemiddeld 35.000 per jaar met een piek in 1993 van 52.000. In de jaren 2000 tot 2010 waren het er 16.000 en sinds 2011 zijn het er 20.000.

En ook nog even dit: ruim vier miljoen Syriërs zitten in Turkije, Libanon en Jordanië. Ongeveer 270.000 vluchtelingen zijn in Europa aangekomen. Op de totale Europese bevolking is dat ongeveer 0,05 procent, dat is 1 twintigste van 1 procent en dat geldt voor heel Europa¹. Je kunt het ook nog zo zeggen: één asielzoeker op 1900 Europeanen. Hoe kan dat nou, dat de

1 UNHCR Syria Regional Refugee Response.

feiten die ik hier opsom zo tegengesteld zijn aan wat veel mensen geloven, dat waar is en ons de hele dag verteld wordt? Dat heeft te maken met een gebrek aan kritisch denken.

Kritisch denken staat in de belangstelling. Het wordt genoemd als belangrijkste '21st century skill' (Marzano & Heflebower, 2012). Het is nu blijkbaar meer nodig dan ooit. Dat komt omdat we leven in een kennismaatschappij en onze economie wordt gekenschetst als een kenniseconomie. We moeten ons dus afvragen wat kennis is en hoe we met kennis omgaan. Er komt onwaarschijnlijk veel informatie op ons af en dat gaat ook nog eens op topsnelheid. Het vraagt nogal wat van je om daar rustig en overwogen mee om te gaan. De neiging om de andere kant op te kijken of je kop in het zand te steken is dus wel begrijpelijk. Niet doen! Veel informatie tot je nemen is daarbij niet de belangrijkste prioriteit. Wel is het belangrijk om een antwoord te vinden op de vraag: hoe gaan we actief met kennis om, hoe verwerken we informatie, hoe beoordelen we, hoe wegen we af, hoe stellen we prioriteiten? In het onderwijs wordt aarzelend een begin gemaakt met deze andere manier van omgaan met informatie. Leren wordt steeds meer begrepen als leren denken en leren onderzoeken.

Een onderzoekende houding

Het woord 'kritisch' wordt vaak verbonden met kritiek en voor veel mensen heeft dat een negatieve bijklank. Kritische mensen worden dan neergezet als azijnpissers of ze hebben altijd wat te zeuren, of 'het is nooit goed'. Klassieke voorbeelden zijn Statler en Waldorf, de twee bromberen uit de Muppet Show. Ze zijn het cliché van kritiek geworden en, hoewel de meeste mensen ze erg grappig vinden, ze worden nooit serieus genomen. Dat is dus alvast een punt om op te letten: je moet als kritisch denker niet een drammer worden. Geen mens die je dan nog serieus neemt.

Maar inderdaad, het woord kritisch komt van kritiek. Dat woord heeft oorspronkelijk echter helemaal geen negatieve betekenis. Kritiek is afkomstig van het Griekse woord 'krinein'

en dat betekent beslissen. Dat kun je beschrijven als: iets niet in het vage houden, maar uitzoeken hoe het zit. Dan gaat het om een onderzoekende houding. Je wilt weten hoe iets in elkaar steekt, je zoekt naar redenen en bewijzen. Het gaat eigenlijk dus niet om een oordeel bij kritiek en kritisch denken, het gaat om een zoektocht naar de waarheid. Het gaat om het vinden van criteria en goede argumenten voor waarheid.

Kritische denkers houden niet zo van aannames. 'God bestaat' of 'meisjes zijn intelligenter dan jongens', zijn uitspraken die onderzocht moeten worden. Kritische denkers spitsen ook altijd hun oren bij een uitspraak als: 'Ik ben ervan overtuigd, dat...' Meestal volgt er dan een aanname. Dan wordt het dus hoog tijd voor kritisch denken. Een kritische houding kun je herkennen. Dit zijn haar eigenschappen:

- Ik wil actief op zoek naar bewijzen van wat daar wordt gezegd.
- Ik wil de begrippen die ik gebruik helder definiëren, zodat de anderen begrijpen wat ik ergens onder versta.
- Ik sta open voor ideeën en suggesties van anderen.
- Ik wil vragen stellen bij mijn eigen overtuigingen en aannames.
- Ik wil mijn oordeel uitstellen.
- Ik ben bereid te luisteren.
- Ik wil gewoontes ontwikkelen om problemen op te lossen.
- Ik vind het de moeite waard om dichterbij de waarheid te komen.
- Ik vind het de moeite waard om helder te spreken.

De onkritische denker daarentegen ziet er zo uit...

- Ik ben eigenlijk niet geïnteresseerd, omdat mijn ideeën vooraf al beter zijn. Ze zijn immers van mij.
- Ik hoef niet te weten wat de redenen van een ander zijn, omdat ik de oorzaken allang 'weet'.
- Ik vertrouw sommige mensen wel en de elite in ieder geval niet... Die zorgt alleen voor zichzelf.

Kritisch denken is voor iedereen toegankelijk en je kunt het ook overal gebruiken. Of je nu een krantenlezer bent,

1. Abductief redeneren

'Vaak genoeg is het onmogelijk om van een bepaald persoon te bewijzen dat hij een communist is. Voor die gevallen beveel ik een praktische methode van onderzoek aan: de *ducktest*. Stel je voor, dat je een vogel op een boerenerf ziet rondlopen. De vogel heeft geen naamplaatje op met het woord 'eend'. Maar hij ziet er wel uit als een eend. En hij loopt naar de vijver en je ziet dat hij zwemt als een eend. En dan doet hij zijn snavel open en hij kwaakt als een eend. Als het zover is ben je waarschijnlijk tot de conclusie gekomen dat deze vogel een eend is. Of er nu een naamplaatje op zit of niet.'

Dit verhaaltje is bekend geworden als de *ducktest*: 'If it looks like a duck, swims like a duck and quacks like a duck, than it probably is a duck'. De *ducktest* zou door Richard Cunningham Patterson zijn geformuleerd. Patterson was ambassadeur van de Verenigde Staten in Guatemala in 1949. Het waren de hoogtijdagen van het anticommunisme in de Verenigde Staten en aanhangers van senator Joseph McCarty zagen achter ongeveer iedere boom een communist. Zo ook Patterson, toen hij de minister van Guatemala Jacobo Arbenz Guzmán ervan beschuldigde communist te zijn. En hij onderbouwde zijn beschuldiging met de *ducktest* (LaFeber, 1984).

Als het gaat om kritisch denken is de methode van de *ducktest* een mooi voorbeeld van *abductief redeneren*. Dat gaat zo. Er is een fenomeen dat je niet kent (maar je hebt wel een vermoeden). Bij je onderzoek beschrijf je zo goed mogelijk de eigenschappen die je waarneemt. Op die manier kom je tot de vaststelling: hier lijkt het op en hier heb ik het over.

Het is dus zinvol om rustig de controleerbare feiten te beschrijven. Vanuit die controleerbare feiten kun je dan komen tot een tamelijk gefundeerde conclusie: *it's probably a duck*. Let daarbij op het woord *probably*: waarschijnlijk. De kans dat je redenering klopt is groot, maar nooit honderd procent.

Immers, wat je in feite doet is uit een aantal premissen (een premisse is een onderbouwing van je stelling, dus een voor-onderstelling) een conclusie trekken, maar die premissen *garanderen* de conclusie niet. Bijvoorbeeld: je ziet een jongetje huilend op de straat liggen (premissie). Je ziet op zijn knie een schaafplek (premissie). En je ziet zijn fietsje naast hem liggen (premissie). Dus concludeer je dat hij van zijn fiets is gevallen. Maar... dat heb je niet waargenomen. Abductie wil dus zeggen: door een onderzoek kom je tot de best mogelijke verklaring, zonder dat je het feit kunt bewijzen. Andersom kun je ook zeggen: een stelling is waarschijnlijk, omdat hij de verbanden, bijvoorbeeld oorzaak en gevolg verklaart (hoewel ik het verband tot nu toe feitelijk niet heb aangetoond). Een goede regel bij dit soort argumentaties is dat je hem altijd geeft voor beter. Met andere woorden: als iemand met een betere en beter controleerbare oplossing komt, lever je die van jezelf graag in. Maar zo lang die betere en controleerbare beschrijving er niet is, houden we het toch maar op de beschrijving die we al hadden.

Abductief redeneren wordt in wetenschap vaak gebruikt in de beginfase van een onderzoek. Je doet bronnenonderzoek en je doet praktijkonderzoek om te komen tot een goede onderzoeksvraag. Technisch gesproken: je formuleert een aantal premissen (in dit geval 'educated guesses') om te komen tot een hypothese. Dat stuk van jouw onderzoek is abductief. Je vindt bijvoorbeeld allerlei onderzoeken die aantonen dat kinderen gewelddadiger worden. Je vindt heel andere onderzoeken, waarin wordt aangetoond, dat geweld meer voorkomt in landen, waar kinderen veel gewelddadige games spelen. Dat leidt tot de te onderzoeken hypothese: gewelddadige games leiden tot gewelddadig gedrag bij kinderen. Je vermoedt een verband, maar je moet het nog wel bewijzen. (En daar zou je bijvoorbeeld een observatie of een experiment op kunnen loslaten. Maar dat heet dan deductief onderzoek.)

Overigens is er met dat geval van Patterson nog iets anders aan de hand. Waar de ducktest een mooie beschrijving van abductie levert, doet Patterson nog iets. Hij zet Guzman welbewust